

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОРІВНЯННЯ ТА МЕТАФОРИ

Проаналізовано найбільш відомі погляди на співвідношення порівняння та метафори, виявлено спільні та відмінні риси вказаних тропів, запропоновано визначення явищ "порівняння" та "метафора".

Сучасний етап розвитку мовознавства супроводжується постійним поглибленням наших знань про навколишній світ та про людину, характеризується інтеграцією наук. Цей процес ставить перед науковцями нові завдання. У великій кількості сучасних досліджень увага зосереджується на процесах, пов'язаних з реалізацією мовних знаків у мовленнєвому акті, на психологічних аспектах формування висловлювання та тексту. У зв'язку з цим з'являються нові підходи до таких, здавалося б, давно вивчених та описаних явищ, як тропи. Це підтверджується значною кількістю робіт у цьому напрямку, які з'явилися останнім часом [1, 2, 3, 4].

Сучасні моделі вивчення тропів базуються на спільній методологічній вимозі – аналізі мовних явищ в усіх їх системних зв'язках. Це особливо доцільно, оскільки вищеназвані лінгвісти неодноразово наголошували на відсутності жорстких кордонів між тропами.

Не вдаючись до детального аналізу спільних та відмінних поглядів на тропи як на найбільш вивчені виразні засоби, вважаємо необхідним виокремити більш сучасний підхід: система тропів розглядається як своєрідне мовне поле, яке характеризується наявністю центру та периферій, що перехрещуються між собою [5:152].

Іншою характерною рисою сучасної лінгвістики є погляд на тропи не лише як на стилістичні прикраси твору, але і як на важливий механізм пізнання людиною дійсності. У зв'язку з цим підсилюється інтерес насамперед до метафори і, відповідно, до порівняння, з яким вона перебуває у безпосередньому зв'язку. Це пояснюється онтологічними якостями даних тропів: їм обом притаманна функція номінації, тобто створення назви для існуючих об'єктів.

Актуальність дослідження співвідношення порівняння та метафори у сучасній лінгвістиці підтверджується великою кількістю робіт як українських, так і зарубіжних науковців, присвячених цій проблемі (Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, В.Н. Вовк, Х.Д. Леєметес, В.П. Сасіна, Дж. Бекмен, Д. Девідсон, А. Вежицька). Проте аналіз досліджень щодо цієї проблеми виявив наявність різних, часто протилежних поглядів на вказане явище. Тому мета цієї статті – зробити короткий огляд існуючих поглядів на співвідношення порівняння й метафори та виявити на його основі спільне та відмінне як у їх структурі, так і в характері їх функціонування. Це могло б допомогти у вирішенні проблеми розуміння природи і порівняння, і метафори.

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання:

- зробити огляд існуючих на сьогоднішній день найбільш відомих поглядів на співвідношення порівняння та метафори;
- з'ясувати спільні та відмінні риси вказаних тропів;
- показати роль порівняння й метафори в людському пізнанні;
- на основі проведеного аналізу дати визначення понять "порівняння" та "метафора".

Ілюстративний матеріал для даного дослідження було відібрано з текстів трьох романів видатного англійського прозаїка ХХ століття Грема Гріна "The Human Factor", "The Quiet American", "Brighton Rock", для стилю яких характерне взаємопроникнення порівняння та метафори.

Історія вивчення порівняння та метафори нараховує багато століть. Зв'язок між цими тропами було виявлено ще давньогрецькими поетами та риториками. Перша ж спроба наукового опису цього зв'язку була зроблена Аристотелем, який прийшов до висновку, що "сравнение есть также метафора, так как между тем и другим существует лишь незначительная разница. Так, когда поэт (говорит) об Ахилле: "он ринулся, как лев", это есть сравнение. Когда же он говорит: "лев ринулся" – это есть метафора: так как оба обладают храбростью, то поэт, пользуясь метафорой, назвал Ахилла львом... Все эти [выражения] можно употреблять и как сравнения, и как метафоры, и очевидно, что все удачно употребленные метафоры будут в то же время и сравнениями, а сравнения, [наоборот будут] метафорами, раз отсутствует слово сравнение ["как"]" [6:276-278]. Твердження Аристотеля про те, що метафора є прихованим порівнянням і що єдиною відмінністю між ними є наявність чи відсутність компаративного зв'язку, не піддавалося сумнівам і за часів О. Потебні [7:204]. Крім того, воно залишається основним для царини сучасного мовознавства.

На базі Аристотелевих поглядів розвинулись так звані компаративістські теорії, в межах яких метафора визначається як імпліцитне або непряме порівняння: "every metaphor is implicitly of the form 'X is like Y in respect of Z'" [8:151–156]. Спроба представників компаративістських теорій, зокрема Дж. Ліча, розглядати метафору і порівняння як стилістичні варіанти, зводити метафору до перифрази у формі порівняння має багато слабких місць. У такому випадку ігнорується наявність імпліцитного смислового навантаження, яке несе компаративний зв'язок "like" ("наче", "як" тощо). "Маленькие слова "как", "как будто", "подобно"... оказывают огромное влияние на наши мысли и поведение", – стверджує В.Н. Вовк [9:11]. Вони є зв'язком між точкою зору автора та об'єктом.

Метафора ж, завдяки відсутності цих слів і, відповідно, відсутності імплікації, яку вони несуть, може по-іншому розкривати відношення між явищами, частково перекриваючи точку зору автора і викликаючи третю особу – читача. Отже, порівняння прямо говорять нам про те, до чого метафори лише підштовхують [10].

Таким чином, зрозуміло, що ця точка зору не відображає всієї глибини взаємовідношення між метафорою та порівнянням. Тому Д. Девідсон, критикуючи її, стверджує: "Для таких теорій метафори – теорії еліптичного порівняння і її більш витонченого варіанта, який прирівнює образне значення метафори до буквального значення порівняння, характерний один спільний великий недолік. Вони роблять глибинне, приховане значення метафори дивовижно очевидним і доступним. У кожному конкретному випадку приховане значення метафори може бути виявлено шляхом посилання на те, що є звичайним тривіальним порівнянням... Проте метафори часто важко інтерпретувати й зовсім неможливо перефразувати" [10].

Крім того, критерій розмежування метафори й порівняння за наявністю чи відсутністю експліцитно вираженого компаративного зв'язку бере до уваги лише сполучникові порівняння типу "A is like B" і не охоплює такі явища, як:

– безсполучникові компаративні конструкції синтаксичного і лексико-граматичного рівня. Наприклад, **in this jackdaw's of a house** [11:158] (генитивна конструкція N1 of N2) and the tide rolled regularly in, **a gigantic white splash in the dark against the breakwaters nearer shore** [12:269] (компаративна прикладка);

– компаративні конструкції з лексичним показником: **He gave the sense that he was a boy playing game** [12:291];

– словотворчі компаративні конструкції: **sugary voice, barn-like room**.

Інший підхід до вказаної проблеми пропонує В.П. Сасіна, яка розглядає метафору та порівняння через призму лінгвістичних категорій "функціональне поле компаративності", в яке вносяться порівняння і компаративний епітет, і "функціональне поле метафоричності", яке розпадається на метафору і метафоричний епітет. У межах цього підходу основною категоріальною ознакою порівняння є експліцитне вираження суб'єкта і об'єкта порівняння (номінативного і компаративного імені N1 і N2). Інші компоненти порівняння – модуль і компаративний зв'язок – визнаються факультативними. Категоріальною ознакою метафори визнається імпліцитність одного з імен. Відсутність N2 перетворює порівняння у метафору, відсутність N1 – у метафору-перифразу [13:2].

Розглянутий підхід є досить ефективним для вивчення природи метафори та порівняння, оскільки, на відміну від описаних вище теорій, не зводить порівняння лише до сполучникових конструкцій, дозволяє чітко описати специфіку формальних структур метафори та порівняння, простежити, які з них складають центр, а які периферію. Крім того, згаданий метод урахує можливості часткового перехрещення полів (на межі перехрещення функціонального поля метафори й порівняння знаходиться безмодульне порівняння [13:5]). У методологічному відношенні одна з переваг такого підходу до класифікації тропів полягає в тому, що він дозволяє протягом відносно короткого терміну провести аналіз тропеїчної системи художніх творів. Проте, на наш погляд, у даному випадку приділено недостатню увагу характерові мислительних операцій, які лежать в основі як порівняння, так і метафори.

Так, Н.Д. Арутюнова, В.Н. Вовк, А. Вежицька та інші вважають, що основною відмінністю між порівнянням та метафорою є відмінність у їх логіко-семантичній основі. Підхід, запропонований цими вченими, передбачає дослідження природи цих тропів через призму категорій логіки "тотожність", "подібність". Висувається припущення, що формальна і семантична відмінність між порівнянням і метафорою пов'язана з відмінністю цих двох видів логічних відношень. Кожна метафора (як і порівняння) починається з виділення якостей подібності у гетерогенних об'єктах і фіксує цю подібність у мовній формі тотожності, хоча у різних формах метафори ці аспекти представлені по-різному. Порівняння ж лише "видає подібність за вид тотожності" [14:67]. Отже, метафора і порівняння є різними способами представлення подібності.

Крім того, далеко не завжди виявлена подібність робить метафору яскравим моментом мовлення. Навпаки, часто різниця настільки очевидна, що здається, наче призначенням метафори було замаскувати істину невідповідністю вибраної аналогії [9:10], тому в основі створення метафори лежить принцип синергії (поєднання непокерованого).

Убачаючи головну різницю між метафорою та порівнянням саме в різному способі представлення подібності, Н.Д. Арутюнова виділяє наступні характеристики метафори та порівняння:

метафора	порівняння
1) лаконічна, уникає модифікаторів, пояснень, обґрунтувань, скорочує мовлення;	1) підсилює мовлення, мотивує висловлювання;
2) двочленна: (відсутній модуль)	2) трьохчленне: об'єкт, суб'єкт, модуль;
3) виражає подібність, яка розкриває суть предмета, його постійну ознаку;	3) вказує на подібність одного об'єкта іншому, незалежно від того, чи є вона постійною чи скороминучою, дійсною чи химерною;
4) не допускає обставин місця та часу;	4) характерні обмеження терміном або епізодом;
5) відсутність компаративного зв'язку	5) можлива наявність компаративного зв'язку

[1:26–29].

Анна Вежицька вважає, що метафора і порівняння розрізняються перш за все своїми глибинними семантичними структурами. Тому саме семантичний аналіз може допомогти виявити критерії розмежування

цих двох тропів. А. Вежицькою пропонується такий спосіб моделювання семантичних відношень між метафорою та порівнянням:

Порівняння – "можна сказати, що це могло б бути..."

Метафора – "можна сказати, що це не..., а..."

Метафоричне порівняння – "можна сказати, що це могло б бути не..., а..." [15:142–144].

Так, наприклад порівняння "Daintie's smile resembled the painful reopening of a wound..." [16:20] слід трактувати таким чином: "можна сказати, що посмішка могла б бути схожою на отвір рани".

Це порівняння переходить у метафору "The wound opened again in a very little way..." [16:20], яку можна перефразувати у речення "можна сказати, що це не посмішка, а рана".

Метафоричне порівняння "...she brought it to him and closed the glass in his hand, as though it were a message no else must read" [16:29] перетворюється у речення "можна сказати, що то могла б бути не склянка, а повідомлення, яке ніхто не повинен був читати".

Модель, запропонована А. Вежицькою, враховує наявність різної логіко-семантичної основи порівняння і метафори, проте є, на нашу думку, досить складною і тому неприйнятною для комплексного дослідження тропеїчної системи художніх творів.

Виходячи з тенденцій сучасної лінгвістики, окремо зупинимось на аналізі поглядів на метафору та порівняння з точки зору їх ролі у процесі людського пізнання. Як відомо, порівняння традиційно вважають основним механізмом пізнання людиною світу. З цього приводу О. Потебня зазначав: "В каждом слове, за исключением первых слов, до которых исследование не доходит, действие мысли состоит в сравнении двух мыслительных комплексов, двух мыслительных масс, одной вновь познаваемой, которая составляет вопрос...(х), и прежде познанной, то есть той, которая составляла уже готовый запас мысли в то время, когда возник вопрос: что это такое?" [17:110]. Проте далі О. Потебня підкреслює недосконалість та недостатність порівнянь для цілої думки, оскільки "яким би не було прекрасним порівняння, але воно примушує нас думати про багато такого, що зовсім не становить необхідної належності мислимого суб'єкта, воно нас розважає, краще сказати, саме є відсутністю строгого мислення" [18:37]. Отже, поступово потреба у пізнанні виявила недостатність простого порівняння, і з'явилась потреба у метафорах.

В.Н.Телія також відзначає, що початковий етап будь-якого пізнання зводиться до порівняння. Проте дослідниця стверджує, що порівняння – це така логічна форма, яка не створює нового і цілісного інформаційного об'єкта, тобто в цьому випадку немає смислового синтезу, який би призводив до формування нового концепту, що є характерним для метафори [19:39]. Зокрема Дж. Лакофф вважає, що метафори не є суто лінгвістичним поняттям, а є концептуальними за своєю природою. "Вони є засобом, за допомогою якого абстрактні й неясні області досвіду можуть бути концептуалізовані у знайомих і конкретних термінах" (цитуються за роботою D.A. Cruse 2000) [20:205].

Отже, зрозуміло, що номінативна функція властива у першу чергу метафорі. Проте В.Є. Прищепа доводить, що номінативні можливості має й порівняння, оскільки в основі процесу вторинної номінації лежить уподібнення двох понять. Номінативна функція характерна для словотворчих номінативних конструкцій, які допускають часткову ідентифікацію номінативного і компаративного імені [21:50–51]. Наприклад, Knollennase (нім.), clawlike fingers (англ.), обрубковатые пальцы, молочный туман (рос.).

У деяких працях знаходимо думку про те, що метафора завдяки своїй логіко-семантичній структурі не має такої однозначності в інтерпретації, як порівняння. Читачеві потрібно докладати більше інтелектуальних зусиль для розшифровування тексту, тому що він стикається з необхідністю своєрідного домислювання контексту [9:55], адже даремно однією з ознак метафори є її енігматичність (тобто здатність метафори ставити апперцептивну проблему, яка вимагає рішення).

Проте ми не можемо погодитися з поглядом на порівняння як на "примітивний" процес пізнання, який не вимагає особливих інтелектуальних зусиль. Так само, як і метафора, порівняння може примусити реципієнта глибоко замислитись. Особливо виразно це простежується на прикладах так званих оказіональних порівнянь (такі, що є відхиленням від звичайного і загальноприйнятого і значення яких виявляється лише у певному контексті).

Робота з текстами вищезазначених романів англійського прозаїка Грема Гріна переконливо показала, що письменнику вдавалося досягти емоційної інтенсифікації тієї чи іншої прикмети лише завдяки вживанню порівняння. Однією з характерних рис порівнянь цього автор є перехід від абстрактного до конкретного та семантична невідповідність слів, які є суб'єктом та об'єктом порівняння. Так, у порівнянні "**Darkness, when once it fell, fell like a stone**" [11:117] абстрактне поняття "**darkness**" порівнюється з конкретним фізичним об'єктом "stone". У прикладі "**You pick up women like your coat picks up dust**" [11:147] семантичне поле "**person**" перехрещується з семантичним полем "**thing**". Такі порівняння мають глибокий підтекст та апелюють до уяви читача-реципієнта.

Подібні приклади широко представлені в проаналізованих нами творах. Так, наприклад, у романі "The Human Factor" серед порівнянь було знайдено 24 випадки переходу від абстрактного до конкретного, а також 31 приклад семантичної невідповідності. Це свідчить про те, що досліджувані тропи відіграють важливу роль у стилістичній системі Грема Гріна як художника слова. Тому повністю логічним є інтерес до детального вивчення особливостей метафори та порівняння в його творах.

Отже, як порівняння, так і метафора беруть активну участь у процесі пізнання. В результаті порівняння не з'являються нові концепти (що є характерним для метафори), проте порівняння може виконувати номінативну функцію. Обидва досліджувані тропи здатні глибоко впливати на реципієнта, апелювати до його інтелекту,

хоча механізми цього впливу різні: метафора створює певне додаткове значення, яке реципієнт має відгадати; вона лише підштовхує до висновків, у той час як порівняння прямо вказує на подібність. Останнє не є недоліком, оскільки цінність порівняння в тому, щоб "открыть аналогию или сходство, а тем самым как бы повторить путь автора" [22:200].

На основі проведеного аналізу спробуємо дати визначення досліджуваним тропам, враховуючи їх основні категоріальні ознаки.

Отже, **порівняння** – це троп, побудований на відношеннях подібності, категоріальною ознакою якого є наявність експліцитно виражених суб'єкта та об'єкта уподібнення, цей троп виконує пізнавальну та експресивно-стилістичну функцію.

Метафора – це споріднений з порівнянням троп, ядро якого складають відношення тотожності, категоріальною ознакою його є імпліцитність одного з компаративних імен, цей троп виконує пізнавальну функцію та одночасно є засобом образної характеристики предметів та об'єктів.

Слід зазначити, що проблема співвідношення порівняння та метафори не вичерпується розглянутими нами аспектами. Найбільш значущими аспектами, які не отримали остаточного вирішення, вважаємо такі: 1) характер мислительних операцій у процесі продукування й сприйняття метафори та порівняння; 2) дослідження взаємозв'язку зазначених тропів у художніх творах з точки зору їх прагматичної та текстоутворюючої функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 15-32.
2. Семець О.В. Семантика, синтактика та прагматика тропів в аспекті поетизації художньої прози (на матеріалі оповідань Ділана Томаса): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2000. – 209 с.
3. Колесник Д.М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевск. гос. лингв. ун-т. – Черкасы, 1996. – 18 с.
4. Москвин В.П. Тропы и фигуры: параметры общей и частных классификаций // Филологические науки. – 2002. – №4. – С. 75-85.
5. Тихомирова Е.А. Лингвистический анализ тропа как один из способов описания национальной картины мира // Язык и культура. II международная конференция. Доклады. – К., 1993. – С. 152-156.
6. Аристотель. Поэтика. Риторика. – СПб.: Азбука, 2000. – 347 с.
7. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
8. Leech, Geoffrey N. A Linguistic Guide to English Poetry. – London: Longman, 1973.
9. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.
10. Дэвидсон Дональд. Что означают метафоры. – за матеріалами серверу <http://www.metaphor.narod.ru/davidson1.htm>.
11. Greene Graham. The Quiet American. – Moscow: The Higher School Publishing House, 1968. – 267 p.
12. Greene Graham. Brighton Rock. – London: David Campbell Publishers Ltd, 1993. – 299 p.
13. Сасина В.П. Поле компаративности в современной английской тропике: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1979. – 27 с.
14. Опарина Е.О. Концептуальная метафора // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 65-108.
15. Вежбицкая Анна. Сравнение – градация – метафора // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 133-152.
16. Greene Graham. The Human Factor. – London: David Campbell Publishers Ltd, 1992. – 335 p.
17. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. – Харьков, 1930. – 71 с.
18. Потебня О. Эстетика і поетика слова. – Київ: Мистецтво, 1985. – 302 с.
19. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26-52.
20. Cruse D. A. Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics. – Oxford: Univ. Press, 2000. – 424 p.
21. Прищепа В.Е. Немецкие сравнительные конструкции на морфемном уровне: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1985. – 178 с.
22. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация: Виды наименований. – М. Наука, 1977. – С. 129-221.

Матеріал надійшов до редакції 27.11.2003 р.

Присяжнюк Л.Ф. Особенности характера соотношения сравнения и метафоры.

Сделан обзор наиболее известных взглядов на соотношение сравнения и метафоры, выявлены общие и отличительные черты указанных тропов, дано определение явлениям "сравнение" и "метафора".

Prysyazhnyuk L.F. Peculiarities of Correlation between Metaphor and Simile.

The paper presents the most well-known views on the character of correlation between metaphor and simile. It attempts to reveal the common and distinguishing features of the tropes under study; on the basis of the conducted analysis the author gives the definition of metaphor and simile.